

Sevr ve Lozan Antlaşmalarının Başlıca İktisadi Hükümlerinin Karşılaştırılması^(*)

M. Murat BASKICI^(**)

Lozan, siyasi ve iktisadi olarak bağımsız Türkiye'nin kurucu antlaşması niteliğinde olup imzalandığı günden bu yana çok sayıda eleştiriye maruz kalmıştır ve kalmaya devam etmektedir. Oysa Lozan Antlaşması (ya da en azından yazının konusu olan iktisadi hükümleri) hakkında layıkıyla bir değerlendirme yapabilmek için ondan sadece üç yıl önce Osmanlı hükümetine dikte ettirilmiş olan Sevr Antlaşması'nın hükümleri ile bir kıyaslama yapmak yeterlidir. Bunun yanında yeni Türkiye'nin siyasi ve iktisadi bağımsızlık hedefi, dönemin uluslararası ortamı ve konferanstaki görüşme süreci de göz önüne alınmalıdır. Bu unsurlara, iktisadi hükümler görüldükten sonra, sonuç kısmında değinilecektir.

Yazıda, Lozan Antlaşması'nın Türkiye bakımından büyük önem arzeden iktisadi meselelere ilişkin hükümleri, Sevr Antlaşması hükümleri ile karşılaştırılarak incelenmektedir. Kapsanan hükümler i) Kapitülasyonlar; ii) Osmanlı Devlet Borcu; iii) Savaş Tazminatı (Tamirat) Meselesi; iv) Uluslararası Ticaret (Ticaret Sözleşmesi); v) İmtiyazlar konularına ilişkindir. Bunlar dönemin uluslararası ortamını ilgilendiren başlıca konulardır ve hemen he-

---

^(*) Bu yazı, 8. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde (3-5 Aralık 2003, ODTÜ-Ankara) sunulmuş olan "Sevr ve Lozan Antlaşmalarının İktisadi Hükümleri: Bir Karşılaştırma" başlıklı tebliğin genişletilmiş halidir.

^(**) Yard. Doç. Dr., A.Ü. SBF, İktisat Bölümü İktisat Tarihi Anabilim Dalı.

men antlaşmalardaki iktisadi-malî konulara ilişkin düzenlemelerin tamamını içermektedir. Lozan Antlaşması'nın iktisadi hükümleri aynı zamanda Cumhuriyetin devraldığı iktisadi ortamda ne türden meseleler bulunduğunu, iktisat politikalarının şekillenmesinde hangi kısıtlar/kaygıların taşındığını görmek bakımından da önemlidir.

I. Kapitülasyonlar

Kapitülasyonlar başlangıçta Osmanlı-Avrupa ticari ilişkilerinin geliştirilmesine ve ticaretin korunmasına yönelik olarak verilen ayrıcalıklar iken, zamanla yerleşme ve oturma serbestisi, yargıya ilişkin usuller ve benzeri konuları da kapsamaya başlamıştı. Özellikle XIX. yüzyılda serbest ticaret anlaşmalarıyla birlikte nitelik değiştiren kapitülasyonlar Osmanlı iktisadi ve sosyal hayatını özellikle müslüman Osmanlı tebası aleyhine olmak üzere çok çeşitli şekillerde etkiledi. Osmanlı idaresinin istediği bir ürünü tekel statüsüne alamaması, yabancılara hammadde satın alma izni verilmesi gibi uygulamalar zanaatların ve loncaların çöküşünü hızlandırdı; hükümetin yurt içi sanayii koruyucu bir gümrük politikası izleme imkânı kalmadı; ülke, hammadde ihracatçısı ve bunları işlenmiş olan geri alan bir konuma geriledi; yurt içi ve dışı kara ve deniz taşımacılığı da yabancılara denetiminde kaldı. Ülkede askerlik ve vergi mükellefiyeti gibi temel vatandaşlık görevleri bakımından gruplar arasında farklılaşmalar ortaya çıktı (Osmanlı uyruğu Yahudi, Rum, Ermeni ve Levantenler, koruması altına girdikleri devletler vasıtası ile esasen yabancılara tanınmış olan kapitülasyonlardan faydalandı); ülkenin ulaşım-haberleşme gibi kritik sektörleri yabancı hakimiyetine girdi; devletin vergi gelirleri bütün nüfusun eşit şekilde vergilendirilememesi nedeniyle potansiyel seviyesinin altında kaldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun emisyonu dahi, adı Osmanlı ama sermayesi yabancı olan Osmanlı Bankası'nın elindeydi. Ayrıca Müslüman-Türk sermaye kesimleri piyasayı düzenleyen eşitsiz hukuki ve iktisadi hükümler dolayısıyla iktisadi hayata atılmakta zorlandı.

Osmanlı Hükümeti Birinci Dünya Savaşı arefesinde kapitülasyonları kaldırmak için fırsat kolları vaziyetteydi. Savaş bu fırsatı verdi ve İttihat ve Terakki Hükümeti 1 Ekim 1914 tarihinden geçerli olmak üzere kapitülasyonları “tek taraflı” olarak kaldırdı. Osmanlı topraklarında yaşayan yabancılara tüm malî iktisadi, adlî ve idarî ayrıcalıkları kaldırılmıştı ve yabancılara ilişkiler artık devletler hukuku ilkelerine göre düzenlenecekti. Avrupalı devletler kapitülasyonların ikili anlaşmalara dayandığını bu nedenle tek taraflı olarak kaldırılamayacağını bildirdi ancak savaş ortamı Osmanlı hü-

kümetinin fiili durum yaratmasını kolaylaştırdı. Böylece, savaş sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi ile geri getirilmeye çalışılsa da, kapitülasyonların kaldırılması düşüncesi artık yeni Türkiye'nin temel hedefi haline gelmiş oldu.

i) Sevr

Sevr Antlaşması'nın 261-317. maddelerinden oluşan IX. Bölümü "Ekonomik Hükümler"e ayrılmıştı.¹ 261. Madde kapitülasyonlar meselesini düzenliyor ve "Antlaşmalardan, sözleşmelerden ve yapılagelişlerden [teamüllerden] doğan Kapitülasyonlar rejimi, 1 Ağustos 1914'ten önce, bu rejimden doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak yararlanan Müttefik Devletler yararına yeniden kurulacak ve 1 Ağustos 1914'de bu rejimden yararlanmayan Müttefik Devletler yararına genişletilecektir" hükmünü içeriyordu. Buna göre hem Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girerken tek taraflı olarak kaldırdığı kapitülasyonlar geri getirilecek hem de yararlanan ülkelerin kapsamı genişletilecekti.²

ii) Lozan

Yeni Türkiye için en önemli iktisadi mesele olan kapitülasyonlar konusu malî ve ekonomik hükümler içinde yer almıyordu. Konunun, antlaşmanın bütün taraflarını ilgilendiren önemi nedeniyle I. Bölümü oluşturan Siyasal Hükümler'in I. Kesimi içindeki Özel Hükümler arasında yer alan bir madde ile düzenlenmesi kararlaştırılmıştı.³

Türkiye'de kapitülasyon usulü, XIX. ve XX. yüzyıllarda devletle iş yapmak isteyen yabancıların kendilerine uygun bir çalışma ortamı yaratılması yönündeki taleplerinin karşılanmasına hizmet etmekteydi. Türk tarafının, bu anlamda kapitülasyonların devamının anlamsız olduğunu, çünkü yeni devlet kurulur kurulmaz batı tarzı yasalar çıkarılacağını, mevcut yasalarda günün iktisadi koşullarına uygun düzenlemeler yapılacağını ve yerli ya da yabancı uyruklu herkesin yasalar önünde eşit olacağını vurgulaması kapitülasyonların kaldırılmasında etkili oldu.⁴ Böylece Osmanlı Devleti'nin son

¹ Sevr Antlaşması'nın Türkçe metni için (Meray-Olcay, 1977).

² Türkiye ayrıca, savaştaki müttefiklerinin ve savaşa katılmayan devletlerin uyruklarına 1 Ağustos 1914'den önce yaptığı antlaşmalar ve sözleşmeler ile sağladığı hakları ve çıkarları Müttefik Devletler uyruklarına da sağlayacaktı. Bu hususlar 276 ve 279. maddelerde düzenlenmişti.

³ Lozan Antlaşması'nın Türkçe metni için (Meray, Lozan Tutanaklar [bundan sonra LT], 2001).

⁴ İktisadi kapitülasyonlar Müttefiklerce, Lozan Konferansı'nın her iki aşamasında da uluslararası ticaret konusu ile birlikte değerlendirilmiş ve kaldırılması karşılığında Türkiye'den uluslararası ticarete ilişkin "geçici" bir düzenleme yapması istenmişti.

dönemlerinde gerçekleştirmeye çalıştığı kapitülasyonlardan kurtulma projesini tamamlayanlar, Osmanlı ekonomisinin düştüğü yarı-sömürge örneğini her zaman endişe ile hatırlayan yeni Türkiye Devleti'nin kurucu kadroları oldu. Geçici nitelikte başladığı halde zamanla siyasi zayıflıklardan faydalanılarak Avrupalı devletlerce sürekli hale getirilen, özellikle XIX. ve XX. yüzyıllarda Osmanlı uyrukları arasında sermaye birikimi ve dünya ekonomisi ile bütünleşme süreçlerinde büyük farklılıklar yaratan ve Cumhuriyet Türkiye'sinin devraldığı iktisadi ortamın şekillenmesinde büyük etkisi olan kapitülasyonlar, Lozan Antlaşması'nın 28. maddesindeki tek bir cümle ile tarihe karıştı: "Bağıtlı Yüksek Taraflar, her biri kendi yönünden, Türkiye'de Kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını kabul ettiklerini bildirirler."⁵

II. Osmanlı Devlet Borcu

Osmanlı Devleti 1854-1914 döneminde 359 milyon Osmanlı Lirası tutarında net dış borç yükü altına girmişti. Ancak piyasaya çıkarılan tahviller nominal değerlerinin çok altında satıldığı ve aracılık yapan malî kuruluşlara büyük komisyonlar verildiği için hükümetin eline geçen miktar 222 milyon Osmanlı Lirası civarında kaldı.⁶ 1854'ten itibaren alınan dış borçların hemen hemen tamamı bütçe harcamaları ve eski borçların ödenmesinde kullanıldığından borçların faiz ve anapara yükü kısa sürede çığ gibi büyüdü. Her yeni borçlanmada borcun faiz ve anapara ödemelerini güvence altına almak için belirli bütçe kalemlerinin ipotek edilmesi Osmanlı bütçesini düzenli gelirlerinin önemli bir kısmından yoksun bırakmaya başladı. 1863'te bütçe gelirlerinin % 17'si dış borç ödemelerine ayrılmış iken, 1874'te bu oran % 55'e çıkmıştı (Tezel, 1994: 82-3). Osmanlı İmparatorluğu 1875'te malî iflasını ilan etti. Ardından 1881'de *Düyun-ı Umumiye İdaresi* faaliyete geçti ve Muharrem Kararnamesi (Aralık 1881) ile belirli devlet gelirleri Avrupalı alacaklılara tahsis edildi. Böylece Birinci Dünya Savaşı'na kadar *İdare* hem eski borçların ödenmesine hem de yeni borç anlaşmaları yapılmasına aracılık etti.

⁵ Türkiye Kapitülasyonları 1 Ekim 1914'te kaldırmıştı. Ancak Lozan görüşmelerinde ve antlaşmanın ilgili maddesinde kapitülasyonların kaldırılış tarihi açıkça belirlenmemişti. Taraflar birbirine zıt iddialarda bulduklarından bu noktanın açıklığa kavuşturulmamış olması diplomasi yönünden ustaca ve gerekli bir tavır olarak görülebilir. Ancak hukuki bakımdan bir uygunsuzluk yarattığı da iddia edilmiştir. (Bilsel, 1933, C. II: 468). Görüşmelerin geçirdiği aşamalar takip edildiğinde Müttefiklerin kapitülasyonların 1914'ten beri kaldırılmış olduğunu açıkça kabul etmemiş olsalar da, zımnen kabul ettikleri ve Türk görüşüne yaklaşıkları söylenebilir. Bu nedenle, kendi uyrukları için doğabilecek olumsuz etkileri telafi edebilmek maksadıyla bazı ayrıcalıklar [imtiyazlar] peşinde koşmuşlardır. Konferans'taki "ayrıcalıklar/imtiyazlar" tartışmalarının temelinde bu nokta bulunmaktadır.

⁶ Borçlanmalara aracılık eden malî kuruluşlar, her borçlanmada borç tahvillerini değişik düşük fiyatlardan satın alıyordu. (Yeniay, 1964: 19-108).

i) Sevr

Osmanlı Borçları meselesi Sevr Antlaşması'nın VIII. Bölümü (231-260. maddeler) olan Malî Hükümler'in 241-257. maddeleri arasında düzenlenmişti. Antlaşma hükümlerine göre (madde 241) Osmanlı İmparatorluğu borçlarının imparatorluktan ayrılan ülkeler arasında paylaşılması gündemde idi.⁷ Yıllık borç taksitlerini bir "Maliye Komisyonu" saptayacaktı (madde 244). 246. madde ile "Osmanlı Hükümeti, Muharrem Kararnamesi ve onu izleyen kararnamelerle sahip olduğu bütün haklarını Maliye Komisyonuna aktarıyor"⁸du. *Düyun-u Umumiye* İdaresi görevini eskiden olduğu gibi yapacak, "Muharrem Kararnamesi ile kendisine verilen tüm gelirleri ve 1 Kasım 1914'ten önceki tüm borçlanma anlaşmalarının yönetimini kendisine bıraktığı bütün öteki gelirleri toplayacak ve yönetecek"^{ti}. *Düyun-u Umumiye İdaresi*'nin kimi gelirleri doğrudan toplama yöntemi "Maliye Komisyonunca saptanacak koşullar altında olabildiğince genişletilecek ve Osmanlı kalan tüm illerde uygulanacak"^{tı}. 253. ve 254. maddelere göre Almanya ve Avusturya'nın, kendileri ile yapılan barış antlaşmaları gereği olarak Türkiye'ye aktarmaları gereken altın para miktarları "Maliye Komisyonu'nun buyruğu altına" konulacaktı. Böylece Türkiye'nin bu paralar üzerinde tasarruf hakkı kalmıyordu.

257. maddeye göre "...Müttefik Devletlerin Osmanlı Hükümetinden olan istemleri karşılanır karşılanmaz ve savaş öncesi Osmanlı Borcu ödenir ödenmez, Maliye Komisyonunun görevi son bulacak"^{tı}. Ancak "o zaman Osmanlı Hükümeti, Milletler Cemiyeti Üyesi olan Devletlerin, Türkiye'nin yararına olarak Osmanlı Hükümetine yönetim desteklerinde ve yardımlarda yeniden bulunmaları gerekip gerekmediğini ve gerekiyorsa, bu yardımın ve desteğin alabileceği biçimi, Milletler Cemiyeti Konseyi ile birlikte inceleyecek"^{ti}. Böylece Müttefikler Maliye Komisyonu'nun görevi sona erdiğinde de Türkiye üzerinde bir iktisadi denetim sürdürebilmek için açık kapı bırakıyordu.

ii) Lozan

Lozan Konferansı'nda Osmanlı Devlet Borcu konusunda Türkiye şu hedeflere ulaşmak istiyordu: i) Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun halefi olan devletlerden sadece biri olduğundan, Osmanlı Devlet Borcu, impara-

⁷ Bu fikir 1878 Berlin Antlaşması'na kadar geri gitmekteyse de bir türlü hayata geçirilme- mişti. Bu kez hayata geçirilmesinin düşünülüşü ise artık Osmanlı İmparatorluğu'nun "par- çalanıyor" oluşundan, yani zorunluluktan kaynaklanıyordu.

⁸ "Maliye Komisyonu"na "Tamirat Meselesi" alt başlığında değinilmektedir.

torluktan toprak olarak kurulan devletler arasında “hak gözetir bir şekilde” paylaştırılmıydı. Borç, “henüz ortak bir yaşantı içinde buldukları sırada malî ihtiyaçlarını karşılamak üzere Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli parçalarının tümünce girişilmiş bir borç” olduğundan, bu devletlerden “her birinin bu borçtan düşecek payı üstlenmesi doğal” idi; ii) Türkiye’nin ödemesi gereken olan ve Muharrem Kararnamesi ile düzenlenmiş olan borçlar Türkiye’nin bir iç meselesi olup, Türk hükümeti ile alacaklılar arasındaki görüşmelerle çözüme kavuşturulmalıydı; bu nedenle iii) Muharrem Kararnamesi, barış antlaşmasında anılarak uluslararası bir boyuta taşınamazdı. Türkiye ayrıca Osmanlı Borcu konusunda Milletler Cemiyeti’ne başvurma olasılığına karşı çıkmakta ve borcun “Osmanlı Devlet Borcu” [Düyun-u Umumiye-i Osmaniye] biçiminde adlandırılmasını da istiyordu (Meray, LT, I.3, 2001: 28, 197).

Müttefik Devletler, Osmanlı Borcu meselesi ile esasen, *Düyun-u Umumiye İdaresi* aracılığıyla Türkiye’nin devlet gelirlerinin bir kısmını doğrudan kontrol ettikleri eski sistemi sürdürebilmeyi istiyordu. Bu isteği doğrudan telaffuz etmektense kendi uyruklarından olan alacaklıların haklarını korumak niyetinde olduklarını ve koruyucu düzenlemelerin barış antlaşmasında yer alması gerektiğini belirtiyorlardı. Bu nedenle de Muharrem Kararnamesi’nde belirtilen borçlar barış antlaşmasında Türkiye tarafından tanınmalıydı. Türkiye ise, temelde borç anlaşması niteliğinde bir belge olan Kararname’nin uluslararası bir barış antlaşmasında anılmasına ve antlaşmaya borçlara ilişkin çok sayıda düzenleyici hüküm konulmasına karşı idi; borcunu, alacaklılarıyla karşılıklı görüşme yoluyla çözümleyebilirdi.

Osmanlı Devlet Borcu ile ilgili bazı meselelerde çözüme kolayca yaklaşıldıysa da bazı konularda ciddi uyuşmazlıklar yaşandı. Örneğin bölüştürülecek borcun tutarına ilişkin olarak Türk ve Müttefik Temsilci Heyetleri arasında derin bir görüş ayrılığı vardı. Ayrıca borcun hangi para birimi ile ödeneceği meselesi de tartışmalıydı. Müttefikler, borçların altın olarak ödenmesini isterken, Türkiye, savaştan sonra altın para sisteminin kalktığını ve altın ile ödemenin ekonomik gücünü aşacağını belirterek malî gücünü aşmayacak başka bir para birimi belirlenmesini istiyordu. Para birimi konusunda Türkiye Konferans’ın ilk aşamasından beri Fransız frangı ile ödeme yapmayı teklif etmişti; çünkü borçların çoğu Fransız frangı ile alınmıştı, üstelik savaş sonrasında Bulgaristan’a da frank ile ödeme kolaylığı gösteril-

⁹ Osmanlı Devlet Borcu’na ilişkin görüşmeler ödemede kullanılacak paranın belirlenmesi üzerinde yoğunlaşmıştı ve antlaşmanın imzalanmasından sadece bir hafta önce, 17 Temmuz 1923’te, hâlâ sürüyordu.

mişti. Türkiye'nin frank ile ödeme teklifi mutlaka Fransız parası vermek için değil, savaştan dolayı ortaya çıkan kur farkını ortadan kaldırmak içindi.¹⁰ Osmanlı Devlet Borcu'nun hangi para birimi ile ödeneceği üzerindeki tartışmaların arkasındaki ekonomik kaygılar, i) Türkiye açısından iktisadi gücünü aşmayacak bir borç ödemek ve ii) alacaklıların çoğunun bulunduğu Fransa açısından alacağını mümkün olduğunca savaş enflasyonundan korunmuş olarak alabilmek idi. Müttefiklerin elinde, işgal giderleri ve savaş tazminatı alamadıkları Türkiye'yi ağır bir malî yük altında bırakabilmek için son koz olarak Osmanlı borcu kalmıştı.

Lozan Antlaşması'nın II. Bölümü'nü oluşturan Malî Hükümler'in 46-57. maddeler arasındaki I. Kesim'i Osmanlı Devlet Borcu'na ilişkin hükümler içermektedir. Lozan'da Osmanlı Borçları imparatorluktan toprak almış ülkeler arasında paylaştırılmış¹¹ (madde 46, 50, 51, 52), antlaşmada Muharrem Kararnamesi hakkında bir hüküm yer almamış, borçların ödeneceği para biriminin ne olacağı belirtilmemiş ve ne Osmanlı Borcu ve ne de diğer bir amaçla herhangi bir maliye örgütü oluşturulmamıştır. Borca ilişkin olarak üzerinde anlaşma sağlanamayan bütün noktalar ise, Türkiye'nin istediği gibi, alacaklılar ile Türk hükümeti arasındaki görüşmelerle çözümlenmek üzere bırakılmıştır. Bu durum Türkiye'ye borçlarını ödeme sürecinde alacaklılarla doğrudan görüşme ve daha rahat hareket etme imkanı vermiştir. Böylece Türkiye ödeme güçlüğü yaşadığı dönemlerde¹² alacaklılarla yeni ödeme formülleri üzerinde anlaşma zemini aramış, ülkenin iktisadi gelişimini feda etmeksizin 1928, 1933, 1936, 1938 düzenlemeleri ile borç miktarında önemli indirimler ve ödeme avantajları sağlamıştır. Lozan Antlaşması'na göre Osmanlı Borcu'ndan çeşitli ülkelere düşen pay yirmi yılda eşit taksitlerle ödenecekti. Yani 1943'te bitmesi gerekiyordu. Oysa Türkiye daha sonra alacaklılarla yaptığı görüşmelerle hem borç miktarında indirim sağlamış hem de bu indirilmiş miktarı ödemeyi 1954'te bitirmiştir.¹³

¹⁰ Türkiye, Fransa'nın 1923'te içinde bulunduğu iktisadi şartları bir pazarlık gücü olarak kullanabilme niyetiyle borcunu frank olarak ödemeyi teklif etmişti. A.B.D'ne borçlu olan ve içeride ekonomik sıkıntılar yaşayan Fransa tüm alacaklarını bir an önce tahsil etmeye çalıştığından, Türkiye Fransa'nın er ya da geç frank ile ödeme yapılmasını kabul edeceğini düşünüyordu. Türkiye'nin bu tavrını bir politika ustalığı olarak değerlendirmek gerekir.

¹¹ Böylece Osmanlı Devleti'ne, toprak kayıplarına uğrarken sürekli vaad edilen ama bir türlü hayata geçirilmemiş olan, ayrılan yerlerin borç hisselerinden muaf olma hükmü Lozan'da Türkiye'nin ısrarlı tavrı karşısında kabul edilmiş oldu.

¹² 1929'da ödenen ilk Osmanlı Devlet Borcu taksidi, o yılın ihracat gelirlerinin % 10'u ve genel bütçe gelirlerinin % 8'ine karşılık geldiğinden Türkiye'yi iktisadi olarak çok zorlamıştı. (Tezel, 1994: 207).

¹³ Esasen borç ödemeleri 1944'te tamamlanmış, ellerinde Osmanlı borç senetlerini bulunduranların ödemelere ilişkin zaman aşımı süresi ise 1954'te dolmuştur. (Yeniay, 1964: 227-231).

III. Tamirat Meselesi

Tamirat (borcu) meselesi genel olarak Birinci Dünya Savaşı sonu antlaşmalar (Versailles) sisteminin bir uzantısı niteliğindedir. Sevr Antlaşması'nda yer almıştı ve Müttefiklerce Lozan'da da sürdürülmek isteniyordu. Müttefik Devletler, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin (Millî Mücadele ile) savaş halini devam ettirdiği ve uzattığı görüşündeydi. Bu nedenle Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da giriştikleri işgallerin giderlerinin savaşı uzatan Türkiye tarafından ödenmesini istiyorlardı. Esasen bu mesele, Birinci Dünya Savaşı sonunda mağlup devletlere yüklenen savaş tazminatı (tamirat) meselesi ile ilişkilidir. Osmanlı İmparatorluğu Sevr Antlaşması ile tazminat yükümlülüğünü kabul etmiş, ancak antlaşma hayata geçmediğinden Müttefiklere göre Türkiye açısından mesele askıda kalmıştı. Ancak Konferans'a "Mudanya Mütarekesi"nden gelen Türkiye'den, artık Sevr'de olduğu gibi açıkça bir savaş tazminatı istemek mümkün olmadığından Müttefikler bu kez işgal giderleri bahanesiyle bir ödeme elde etmek niyetindedir. Türkiye ise, Mondros Mütarekesi'nden sonra meydana gelmiş olan işgallere ve savaşlara ilişkin olarak, her ne şekilde olursa olsun, herhangi bir savaş tazminatı ya da işgal gideri ödeme yanlısı değildir; çünkü bütün bu fiillerden dolayı zarara uğrayan kendisi idi.

i) Sevr

Antlaşma'nın 231. maddesine göre "Türkiye, Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın Müttefik Devletlere karşı açmış olduğu saldırı savaşına katılmakla, Müttefik Devletleri, tümüyle ödemesi gereken her çeşit yitimlere [kayıplara] ve özverilere uğrattığını kabul" ediyordu. "Öte yandan, Müttefik Devletler [de] Türkiye'nin kaynaklarının bu ödenceyi [tazminatı] tümüyle karşılamaya yeterli olmadığını kabul" etmekteydi. Antlaşma yeni toprak dağılımları nedeniyle Türkiye'ye eski Osmanlı İmparatorluğu gelirlerinden ancak bir kısmını bıraktığından, Müttefik Devletler, Antlaşma'nın Malî ve Ekonomik Hükümler bölümleri saklı kalmak üzere, bütün tazminat isteklerinden vazgeçiyordu.¹⁴ Madde buraya kadar diğer savaş sonu antlaşmaların ilgili maddelerinin neredeyse aynısı idi. Daha sonrasında ise, diğer

¹⁴ Müttefiklerin tazminattan vazgeçmeleri esasında görüldüğü kadar yardımsever bir tavır değildi. Çünkü 236. madde ile Türkiye, 30 Ekim 1918 tarihinden itibaren işgal kuvvetlerinin masraflarının ve Müttefik Devletler uyruklarının savaş boyunca uğradıkları maddi ve manevi zarara karşılık olarak verilecek tazminatın, Maliye Komisyonunun denetimi altında bulunan gelirlere birinci ve ikinci derecede rüçhan hakkı ile ödenmesi ilkesini kabul ediyordu.

devletler için uluslararası bir *Tamirat Komisyonu* “tamirat borçları”nın miktarını belirleyecek iken, Osmanlı Devleti için, devletin bütün malî kaynaklarını denetleyecek bir *Maliye Komisyonu* kurulması öngörülüyordu. Düyun-u Umumiye İdaresi aracılığıyla Osmanlı ekonomisinde savaş öncesinde etkin bir malî yönetim oluşturmuş olan Avrupa emperyalizmi, alacaklarını tahsil edebilmek için, eline geçen fırsattan bu kez azamî şekilde faydalanmak istiyordu: “Türkiye’ye bir ölçüde destek olmak ve yardımda bulunmak isteyen Müttefik Devletler, Osmanlı Hükümetiyle, danışma oyu bulunacak bir Osmanlı Komiserinin de katılacağı ve başlıca ilgili Müttefik Devletler olan Fransa, Britanya İmparatorluğu ve İtalya’nın birer temsilcisinin bulunacağı bir Maliye Komisyonu kurulmasını” kararlaştırmıştı. Maliye Komisyonu’nun iktisadi ve malî bağımsızlığı ortadan kaldırıncı nitelikteki yetkileri Sevr Antlaşması’nın 232-240. maddelerinde yer almaktaydı. Buna göre Komisyon devlet bütçesinin hazırlanmasını denetlemek, emisyonu üstlenmek, iç ya da dış borçlanmaya izin vermek, mevcut imtiyaz sahiplerini korumak ve yeni imtiyazlara izin vermek, Osmanlı Devlet Borcu’nun yıllık taksitlerini belirlemek, Düyun- Umumiye gelirlerini toplamak, gümrük(ler) yönetimini atamak ve görevden almak, gümrük tarifelerini değiştirmek gibi yetkilere sahip olacaktı, ki bunlar bilindiği üzere siyasi ve iktisadi bağımsızlığı olan bir ülkede hükümetin görevleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Komisyon’un ödeme ve giderlerini Türkiye karşılayacak, komisyon Osmanlı hükümeti ile anlaşma içinde olmak üzere bütün dolaylı vergilerin denetlenmesini, yönetilmesini ve alınmasını üstlenmeye yetkili olacaktı. Böylece tazminat bahanesi ile Türkiye’nin iktisadi ve malî bağımsızlığı ortadan kaldırılmak isteniyordu.

ii) Lozan

Lozan’da Tazminat genel başlığına ilişkin olarak Türkiye’nin tezi şu noktalar etrafında toplanıyordu: i) Türkiye’den herhangi bir askerî işgal masrafı istenemez, aksine Türkiye bu yüzden uğradığı zararların tazminini istemekte haklıdır; ii) Sivil halkın uğradığı savaş zararları “karşılıklılık” şartı altında ve eski imparatorluğun bütün halefleri katılmak suretiyle tamir edilmelidir; iii) Ayrıca Yunan ordusunun İzmir’i işgalinden hezimetine kadar yaptığı bütün tahripler tümüyle tamir ve tazmin edilmelidir. Türkiye’ye göre sorun iki ülke arasında halledilmeli, anlaşma olmazsa Yunanistan’ın ödeyeceği miktar bir hakem tarafından belirlenmeliydi. Yunanistan ise, Yunan ordusunun Anadolu’da yaptığı tahribatların savaş koşullarının bir sonucu olduğu iddiasındaydı ve bu nedenle bir tazminat ödemeye karşı idi. Ayrıca İzmir’e kendi teşebbüsü ile değil, Müttefik Devletlerin isteği ile girmiş

olduğunu, 1916 yılından beri savaş halinde bulunduğundan bir tazminat ödemesinin maddi yönden imkansız olduğunu belirtiyordu.

Savaş zararları ve Türkiye'nin Yunanistan'dan istediği tazminat meselesi Konferans'ta uzun süren tartışmalara neden oldu. Yunanistan ekonomisinin o an için maddi bir tamirat ödeyebilecek durumda olmadığını her iki taraf da biliyordu. Bu nedenle Türkiye öncelikle, ilgili bir madde ile Yunanistan'a tazminat yükümlülüğünü hukuken kabul ettirme, sonra da bu meseleye ilişkin olarak elde edebileceği bir kazancı sağlama yoluna gitmiş, böylece Yunanistan'ın tamirat borcuna karşılık olmak üzere Karaağaç kasabası Türkiye'ye bırakılmıştır.

Lozan Antlaşması'nın Malî Hükümlerinin II. Kesimi'ni oluşturan Çeşitli Hükümler (Madde 58-63), savaş zararları (tamirat) ve Türkiye'nin Yunanistan'dan istediği tazminat konularına ilişkin düzenlemeler içermektedir. 58. madde ile Türkiye ve Müttefik Devletler birbirlerinden olan tazminat isteklerinden "karşılıklı" olarak vazgeçmişlerdir: "Bir yandan Türkiye, ve öte yandan (*Yunanistan dışında*) öteki Bağıtlı Devletler, bu Devletlerle (tüzel kişileri de kapsamak üzere) uyruklarının, 1 Ağustos 1914 tarihiyle işbu Antlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi arasındaki süre boyunca uğramış oldukları, gerek savaş eylemleri, gerekse zoralm, haciz, dilediği gibi kullanma ve elkoyma tedbirlerinden doğan kayıp ve zararlardan dolayı her türlü parasal istemde bulunma hakkından karşılıklı olarak vazgeçerler..." Karşılıklı feragat ilkesiyle Türkiye, kendi uyrukları ile Müttefik Devletler uyrukları arasında mutlak eşitlik ilkesini sağlamış ve böylece Lozan Antlaşması, savaştan etkilenen özel çıkarlar konusunda, Versailles, Saint Germain, Trianon, Neuilly gibi Birinci Dünya Savaşı sonu antlaşmalarından bütünüyle farklılaşmıştır. 59. madde ile de Yunanistan "Anadolu'da savaş yasalarına aykırı olarak Yunan ordusu ya da Yunan yönetiminin eylemleriyle işlenmiş zararları onarma yükümünü kabul" etmiştir.

IV. Uluslararası Ticaret (Ticaret Sözleşmesi)

Lozan Konferansı'nda iktisadi kapitülasyonların kaldırılmasının hemen kabul edilmesine rağmen, yeni Türkiye'nin dış ticaret rejiminin ne olacağı konusundaki tartışmalar uzun sürmüştür. Çünkü İngiltere, Fransa ve İtalya, çok yakın zamana kadar çok düşük gümrük tarifeleri uygulamış ve bu nedenle kendileri için son derece cazip fırsatlar sunmuş olan bir piyasayı birdenbire kaybetmek istemiyordu. Bu nedenle kendi uyruklarının, kapitülasyonların kaldırılmış olduğu bir ortamda iş yapmaya "alışmaları" için gerek-

li düzenlemeler yapıncaya kadar, Türkiye'nin bir geçiş süresi ve bu süre içinde de mümkün olduğunca düşük tarifeler uygulamasını sağlayabilme peşindeydiler. Türkiye ise iktisadi bağımsızlık hedefini gerçekleştirebilmek için dış ticaretinde herhangi bir geçiş dönemi kabul etmek istemiyor, mecbur kalınması halinde bunun çok sınırlı bir süre olmasını istiyordu. Bu konu aynı zamanda Türkiye'de çeşitli ayrıcalıklar (imtiyazlar) altında çalışmaya alışmış olan yabancı ortaklıkları da ilgilendirdiğinden, zaman zaman iki mesele bir arada tartışılmış, sonunda Lozan Antlaşması'na bağlı iki ayrı senet (Ticaret Sözleşmesi ve Ayrıcalıklara İlişkin Protokol) ile düzenlenmiştir.

i) Sevr

Sevr Antlaşması'nın IX. Bölümü (261-317. maddeler) "Ekonomik Hükümler"e, bunun birinci kesimi ise (madde 261-268) Osmanlı ve Müttefik Devletler uyrukları arasındaki ticari ilişkilere aitti. 261. madde ile hem kapitülasyonların geri getirilmesi hem de yararlanan ülkelerin kapsamının genişletilmesi öngörülüyordu. 263. maddeye göre ise Türkiye'de, 1907 tarihli ithalat vergileri tarifesi "Müttefik Devletler yararına yeniden yürürlüğe konulacak"tı. Söz konusu tarife son dönem Osmanlı gümrük tarifeleri içinde en düşük oranlara sahip olanı idi. 264. maddeye göre "...Maliye Komisyonu'nun, Müttefik Devletler uyruklarına karşı her çeşit dışalım [ithalat] ya da dışsatım [ihracat] yasağı konulmasına izin vermeğe de hakkı olacak"tı. Madde 268 "Osmanlı Hükümeti uluslararası ticarete girişecek olursa, bu bakımdan egemenlikten doğan hiç bir hakkı, ayrıcalığı ya da dokunulmazlığı olmayacak ya da olmayacağı kabul edilecektir" hükmünü getiriyordu. Ayrıca Madde 246'ya göre Maliye Komisyonu'nun gümrük yönetimini atayıp görevden alabilme ve gümrük vergileri tarifesini değiştirebilme yetkileri vardı. Bu hükümlerle Osmanlı Devleti'nin bağımsız bir gümrük politikası ve dış ticaret yapısına sahip olabilmesi imkansızdı.

ii) Lozan

Lozan'da barış antlaşmasına ekli olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi'nin 1. maddesine göre "İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle, öteki Bağıtlı Devletlerin ülkelerinde çıkan ve bu ülkelere gelen doğal ürünlerin ya da işlenmiş malların Türkiye'ye sokulmalarında uygulanabilecek tarifeler, 1 Eylül 1916 tarihinde yürürlüğe konulan ve eşyanın ağırlığını göz önünde tutan Osmanlı nesnel tarifesinde (*tarif spécifique ottoman*) gösterilen tarifeler olacak"tı. Bu hüküm ile son dönem ticaret düzenlemeleri için-

de Türk dış ticaretini koruma niyetini en fazla ortaya koyan tarife cetveline geri dönülüyordu. Sağlanan koruma oranları düşük olsa (Türkiye'nin o an için istediği düzeyde olmasa) bile yine de 1907 tarifesinden (Sevr koşullarından) daha avantajlı idi.

3. madde Türkiye'nin dış ticaretine kritik durumlarda müdahale edebilmesi koşullarını içeriyordu. Temelde Türk dış ticareti serbest olmakla birlikte özellikle ulusal güvenlik ve ulusal ihtiyaçlar söz konusu olduğunda Türkiye gümrük egemenliği hakkını kullanarak dış ticaret üzerine yasaklar koyabilecekti. 18. madde ise "İşbu Sözleşme beş yıllık bir süre için yapılmıştır" hükmünü içeriyordu. Beş sene içinde yeni ticaret sözleşmeleri yapılmazsa, sürenin bitiminde taraflar ticari ilişkilerinde sözleşmenin getirdiği kısıtlardan da kurtularak serbest olacaktı. Bu hüküm ile Türkiye 1929 yılından başlayarak dış ticareti üzerinde tam egemenlik hakkına kavuşmuştur.

V. İmtiyazlar

Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı şirketlerin sahip oldukları imtiyazların devamı konusuna Müttefik Devletler epey önem veriyordu. Ancak mesele Lozan'da Türkiye'nin hedeflerinden olan iktisadi bağımsızlığa uygun şekilde çözümlendi.

i) Sevr

Antlaşmanın 310. maddesi "29 Ekim 1914'ten [Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girişinden] önce Osmanlı Hükümetince ya da herhangi bir Osmanlı makamınca, işbu Antlaşma gereğince Osmanlı kalan topraklar üzerinde verilmiş ayrıcalıklardan...yararlanan Müttefik uyrukları ile Müttefik gruplarının...haklarının tümü...kendilerine geri verilecektir. Osmanlı hükümeti [bu hakların kaynaklandığı] sözleşmeleri ve anlaşmaları, yeni ekonomik koşullara uydurmayı ve ayrıca bunların süresini...uzatmayı yükümlenir....[Bu] haklara zarar verebilecek 29 Ekim 1914'ten sonra çıkarılan yasal ya da başka nitelikte her çeşit hüküm ile, bu tarihten sonra verilen bütün ayrıcalıkların ya da anlaşmaların, Osmanlı hükümetince hükümsüz ve geçersiz olduğu bildirilecektir" hükmünü getiriyordu. Bu hüküm ile Müttefikler hem Osmanlı İmparatorluğu'nda savaş öncesinde sahip oldukları eski ayrıcalıklarını geri alıyor hem de savaş sırasında Osmanlı Hükümetinin Almanya'ya verdiği (kendileri aleyhine olabilecek) ayrıcalıkları kaldırmış oluyordu.

ii) Lozan

Müttefik Devletler Lozan Konferansı'nda Türkiye'den, Anadolu'da giştikleri işgallerin masraflarını ve savaş sırasında meydana gelen zararların tazminini istemiş, ayrıca, uyruklarının malları, hakları ve çıkarları konusunda uğradıkları kayıpları Birinci Dünya Savaşı başlangıcına kadar geri götürerek derhal iadesini talep etmişti. Türkiye'nin tezi ise işgallere ilişkin hiç bir ödemenin kabul edilemeyeceği ve diğer zarar tazminlerinin karşılıklı olması gerektiği idi. Konferans'taki görüşmeler sonucu taraflar, savaş tazminatı taleplerinden karşılıklı olarak vazgeçtiyse de Müttefik uyruklarının zararlarının tazmini konusu kolayca halledilemedi. Türkiye, Müttefik Devletlerin topraklarında bir zarara sebebiyet vermediğinden, Müttefiklerin "karşılıklılık" gereği istedikleri tazminatı başka bir şekilde ifade etmeleri gerekiyordu. Böylece konu, Türkiye coğrafyasında faaliyette bulunan ve Müttefik uyruklarının sahipliğinde ya da ortaklığındaki Osmanlı Anonim Şirketlerinin savaştan dolayı uğradıkları zararların tazmini meselesine dönüştü. Müttefikler, tazminat taleplerini haklı göstermek için Osmanlı ülkesinde iş yapan anonim şirketlerin "yabancı uyrukluğunda" sayılması gerektiğini ileri sürüyor, Türkiye ise bunun aksini savunuyordu.

Müttefik Devletlerin amacı esasında, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı topraklarında iş yapmakta olan şirketlerine verilmiş olan bütün ayrıcalıkların "aynı şekilde" geçerli kalmasını (Sevr madde 310) sağlamaktı. Türkiye ise iktisadi bağımsızlığı ile bağdaşmayacak bu teklife karşıydı. Müttefik Devletler, konunun mutlaka Türkiye'nin parasal ödeme yapması ile çözümlenmesi gerekmediğini, ilgili şirketlere "günün şartlarına uygun" birtakım yeni haklar, imtiyazlar verilmesi ya da mevcut imtiyazların sürelerinin uzatılması ile de çözümlenebileceğini bildirince Türk Hükümeti, bu konunun antlaşmada düzenlenmesinin gereksiz ve iç işlerine müdahale niteliğinde olacağını bildirerek, zarara uğradığı iddiasındaki şirket temsilcilerini Ankara'ya davet etti ve konunun karşılıklı görüşmelerle çözümünü önerdi. Böylece Türkiye, Müttefiklerin kendisinden koparmayı umduğu önemli bir iktisadi ödünün daha önünü kesmiş oldu. İlgili şirketler 1923 yılı Mayıs ve Haziran aylarında Ankara'da hükümet ile görüşmelerde bulunup anlaşma sağladı; özellikle ulaşım ve alt yapı hizmetleri alanlarında yoğunlaşan şirketlere, Osmanlı Hükümeti ile "usulüne uygun olarak yapılmış" ayrıcalık sözleşmelerinin geçerli kalacağı bildirildi. Konuyla ilgili olarak sadece, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bir takım imtiyazlar almış ama savaş nedeniyle faaliyete geçememiş olan, üç şirketin durumu, bir hak kaybına uğramamaları düşüncesiyle Lozan'da imzalanan "Osmanlı İmparatorlu-

ğunda Verilmiş Birtakım Ayrıcalıklara İlişkin Protokol ve Bildiri” ile düzenlendi. Protokolde yeni Türk Devletinin, sözkonusu üç şirkete ya da diğer bir şirkete herhangi bir yeni ayrıcalık tanınması sözkonusu değildi.

Protokolün 1. maddesine göre “Bir yandan Osmanlı Hükümeti ya da herhangi bir yerel makamla, öte yandan, Türkiye dışında Bağıtlı Devletlerden birinin (ortaklıkları da kapsamak üzere) uyukları arasında, 29 Ekim 1914 tarihinden önce usulüne uygun olarak yapılmış ayrıcalık sözleşmeleri ve bunlara ilişkin olarak sonradan yapılmış anlaşmalar geçerli” tutuluyordu. O sırada bu kapsama giren şirketlerin çoğu Ankara’da Türk hükümeti ile görüşerek meseleyi çözdüğünden maddenin kapsamı esasen epey daralmıştı ve 4. ve 6. maddeler de, aşağıda görüleceği üzere, bu maddenin kapsamını daraltıyordu.

2. madde doklar, tersaneler ve demiryolları yapımı konusunda toplam üç şirkete 1913 ve 1914 yıllarında verilmiş ayrıcalıklara ilişkin düzenlemeler içeriyordu. Buna göre şirketler ile yeni görüşmeler yapılacak, duruma uygun olarak eski ayrıcalıkların sona erdirilmesine karşılık telafi olarak yeni ayrıcalıklar görüşülebilecek, yine anlaşma sağlanamazsa Türkiye sözkonusu ortaklıklara tazminat ödeyecekti. Böylece imtiyazlar konusunda ipler Türkiye’nin eline geçmiş oluyordu.¹⁵

4. madde “6 ncı Madde hükümleri saklı kalmak üzere, 1 nci Maddede belirtilen sözleşmeler ve ek anlaşmaların hükümleri, her iki taraf bakımından ve görüş birliği içinde, yeni ekonomik koşullara uydurulacaktır” şeklindeydi. Maddedeki “görüş birliği içinde” ifadesi, Türk Hükümetinin iktisadi bağımsızlığına aykırı düzenlemelere izin vermeyeceği anlamındaydı. Böylece, birinci madde ile geçerli tutulan 29 Ekim 1914’den önce yapılmış ayrıcalık sözleşmeleri, Türk Hükümetinin uygun buluşu olmaksızın güncelleştirilemeyecekti. 6. madde “Birinci Maddede öngörülen ve bugünkü tarihte henüz uygulanmaya başlatılmamış bulunan ayrıcalık sözleşmelerinden yararlananlar, işbu Protokolün yeni ekonomik koşullara uydurulmasına iliş-

---

¹⁵ Türkiye, Barış Antlaşmasının imzalanmasından başlayarak beş yıllık bir süre içinde yapılacak sözleşmelerle, yabancı sermayeye ya da yabancı endüstriye başvurarak maddede adı geçen üç şirkete ilişkin sözleşmelerde öngörülen çalışmaların tümünün ya da bir kesiminin yapılmasını gerçekleştirmeyi ya da işletilmesini sağlamayı düşünürse, söz konusu ortaklıkları bundan haberi kılacağı ve onların, başka herhangi bir kimse ya da ortaklıkla tam bir eşitlik içinde rekabete girişmeleri olanağını sağlayacağı hususlarını ayrıca İsmet Paşa imzalı birer mektupla İngiliz ve Fransız Temsilci Heyetleri Başkanlarına bildirdi. Öte yandan Fransız ortaklığına 1914’te verilmiş olan Samsun-Sivas demiryolu imtiyazı, şirketle yapılan görüşmeler sonunda kaldırıldı ve hattın inşaatını Türkiye 1927-1932 arasında kendi imkanlarıyla tamamladı.

kin hükümlerden yararlanamayacaklardır” hükmü ile Türk hükümetinin lehine bir kapsam daraltması getiriyordu. 9. madde ise “Bugünkü tahli Barış Antlaşması uyarınca Türkiye’den ayrılan topraklarda ardıl [hale!] Devlet, Osmanlı Hükümeti ya da herhangi bir Osmanlı yerel makamı ile, 29 Ekim 1914 den önce yapılmış ayrıcalık sözleşmelerinden yararlanan öteki bağıtlı Devletlerin uyruklarına ve bu Devletler uyruklarının sermayeleri üstün durumda olan ortaklıklara karşı, Türkiye’nin hakları ve yükümleri bakımından, tümüyle Türkiye’nin yerine geçmiştir” şeklindeydi. Böylece Türk hükümeti, Türkiye dışındaki topraklarda kalan Müttefik uyrukları ya da sermayeli Osmanlı ortaklıklarına ilişkin her türlü yükümlülükten kurtulmuş oluyordu.

VI. Sonuç

Aşağıdaki tablo Sevr ve Lozan Antlaşmalarının iktisadi hükümlerini özet bir şekilde karşılaştırma imkânı vermektedir.

Tablo 1: Sevr ve Lozan’da Başlıca İktisadi Hükümler

	SEVR (10 Ağustos 1920)	LOZAN (24 Temmuz 1923)
I) Kapitülasyonlar	Geri Getiriliyor ve genişletiliyor	Tümüyle kaldırıldı
II) Osmanlı Devlet Borcu	Maliye Komisyonu’na devrediliyor	Tümüyle kaldırıldı
III) Savaş Tazminatı	Kabul ediliyor ve Maliye Komisyonu kuruluyor	Karşılıklı olarak vazgeçildi ve ayrıca Yunanistan’dan Karağaç alındı
IV) Uluslararası Ticaret	Düşük bir koruma sağlayan 1907 tarifesi kabul ediliyor ve dış ticaret egemenliği yok	Daha yüksek koruma sağlayan 1916 tarifesi kabul edildi ve beş yıl sonunda dış ticaret tam serbestiyle geçildi
V) İmtiyazlar	1914 öncesi durumun daha da ağırlaştırılacak devamı kabul ediliyor	Geçici üç istisna durum hariç tümüyle sonlandırıldı

Lozan Konferansı sonunda Türkiye nihayet, tamamen bir ulus olarak varolma hakkından kaynaklanan tam siyasi ve iktisadi bağımsızlığını kazanmıştır. Bu anlamda Lozan bir “kuruluş” modelidir. Ayrıca bir imparatorluktan geriye kalan çok sayıda meselenin de tasfiye edilmiş belgesidir. Sevr’den Lozan’a uzanan yolda Osmanlı İmparatorluğu’nun tasfiyesi meselesi arkaplanda sürekli mevcut olmuştur. Ancak Lozan’daki tasfiyenin

Sevr'den farkı, Türkiye'ye ilişkin iktisadi meselelerin genel olarak Türkiye'nin arzu ettiği şekilde halledilmiş olmasıdır. Kapitülasyonlar kaldırılmış; Osmanlı Devlet Borcunun, Türkiye'nin alacaklılar(ıy)la çözümlenmesi gereken bir iç meselesi olduğu kabul ettirilmiş ve imparatorluğun ardılı olan çeşitli devletler arasında paylaştırılması sağlanmış; Türkiye herhangi bir savaş tazminatı ödemediği gibi Yunanistan'a tazminat yükümlülüğü kabul ettirilmiş ve (maddî bir ödence alınamayacağı aşikâr olduğundan) Karaağaç kasabası alınmış; uluslararası ticarete beş yıllık bir geçiş süresi sonunda tam serbesti hakkı elde edilmiş ve yabancı şirketlerin ticaret hayatında Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki imtiyazlı durumları (ayrıcalık sözleşmeleri) ilgililerle karşılıklı görüşmeler yoluyla sonlandırılmıştır.

Türk tarihinin belki de en ibret alınacak belgesi olan Sevr Antlaşması hükümlerinden Lozan hükümlerine nasıl gelindiğini izlemek, Lozan Antlaşması ile elde edilen sonuçları değerlendirmek bakımından önemlidir. Bunun için iki antlaşmanın hükümlerini kıyaslamanın yanısıra, yazının giriş bölümünde bahsedilen üç unsur daha dikkate alınmalıdır.

Sözkonusu unsurlardan biri, iktisadi olarak yarı-sömürge durumuna düşmüş olan Türkiye'nin siyasi bağımsızlığını da kaybetmenin eşiğinden döndüğü ve kazandığı askeri zaferden sonra Lozan'da diğer ülkelerle "eşit" haklara sahip olma hedefi peşinde olduğudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem tarihi, dönemin yönetici kadrolarının zihinlerinde ibret alınması gereken bir örnek olarak hep canlı kalmıştır. Yeni Türkiye kapitülasyonlara kesinlikle karşıdır; yabancı sermayeye karşı değildir ama ihtiyatlı olmayı tercih etmektedir; ayrıca Osmanlı Devlet Borcu'ndan üstleneceği kısmı ödeyecektir.¹⁶ Bu program, esas olarak ülkede İttihatçı kadroların 1908'den sonra uygulamak istediği modelden farklı bir unsur içermemektedir. Yeni Türkiye, savaş sonrası ortaya çıkmaya başlayan Milletler Cemiyeti merkezli uluslararası sisteme meşru bir şekilde, yani diğer ülkelerle olabildiğince eşit siyasi/iktisadi şartlar altında katılmak niyetindedir. İktisadi kaynaklarının sınırlılığı ve tükenmişliğinin etkisi de hesaba katıldığında bundan daha fazlasını ortaya koyabileceği bir iktisadi programı henüz yoktur. Lozan Konferansı'na giden Türk heyetinin elinde bir antlaşma taslağı olmayıp sadece hangi konularda taviz verilemeyeceğine ilişkin hükümet tavsiyelerinin yer aldığı ve görüşmelerin, diğer tarafın üzerinde anlaşmış olduğu genel bir taslak çerçevesinde yürütüldüğü unutulmamalıdır.

¹⁶ Bu hususlar Millî Mücadele döneminde ve sonrasında sırasıyla Erzurum ve Sivas Kongreleri bildirilerinde, Misak-ı Millî'de ve İzmir İktisat Kongresi'nde vurgulanmıştır.

Bir diğ er unsur, Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlamış olan ülkeler arası bloklaşmaların savaşın sonunda yenilenlere ağır iktisadi bedeller ödetme niyetiyle birlikte başka bir boyut kazandığı uluslararası ortamdır. Sırasıyla Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan'la imzalanan savaş sonu antlaşmaları, ki galip devletlerin üstünlüğünü vurgulayan bir uluslararası yapı kurulmasını istedikleri için *Versailles Düzeni* olarak adlandırılmaktadır, savaşın bozduğu dünya ekonomik sisteminin bedelini mağluplara ödetme niyetindeydi. Sevr Antlaşması da *Versailles Düzeni*'nin bir parçası idi. Üstelik Osmanlı İmparatorluğu'na sadece savaşın hesabını sorma niyetini çoktan aşmış, onu parçalayıp paylaşma planlarının hayata geçirilmesini ifade etmeye başlamıştı.¹⁷ Zaferle sonuçlanan Millî Mücadele'den sonra gelinen Lozan'da ise Türkiye, Müttefiklerin kendisini hâlâ Mondros Mütarekesi'nden geliyormuş gibi gören tavırlarını ve kendisi için biçilmiş olan Sevr şartlarını değiştirmiştir. Ankara Hükümeti hem Millî Mücadele döneminde hem de Lozan Konferansı esnasında İngiltere, Fransa, İtalya arasındaki anlaşmazlıklardan, İngiltere ve Fransa'nın sıkıntılı ekonomik durumlarından, A.B.D., Sovyetler Birliği, Almanya gibi devletlerin Müttefiklere karşı politikalarından ve gerektiği takdirde Sovyetler Birliği ile yakınlaşma kozundan uygun şekilde yararlanmayı bilmiştir. Böylece Türkiye, Lozan'da kesinleşen "kuruluş"a giden yolda önemli kolaylık ve pazarlık gücü sağlayarak *Versailles Düzeni* dışında barış koşulları elde etmeyi başarmıştır.¹⁸

Bir başka unsur ise Lozan Konferansı'ndaki görüşme sürecidir ve bugüne kadar yeterince ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmemiştir.¹⁹ Oysa, ister iktisadi ister diğ er meselelerde olsun, Lozan Konferansı'nın çeşitli aşamalarında çok çetin tartışmalar yaşanmış, konferans defalarca kesilme aşamasına gelmiş, pek çok sorun karşılıklı fedakârlıklar ya da pazarlıklar neticesinde çözüme kavuşturulmuştur. Taraflar bakımından böyle davranılmaksızın görüşmelerde bir ilerleme kaydetmek mümkün olmamıştır. Bu hususu konferans tutanaklarından takip etmek mümkündür. Bir örnek ticaret sözleşmesinin süresine ilişkindir. Türkiye ticaret sözleşmesinin süresinin iki yıldan fazla olmamasını isterken, Osmanlı Devlet Borcu'nun ödeneceği para biriminin Antlaşma'da yer almaması hususuna karşılık sözleşme süre-

¹⁷ Sevr Antlaşması'nın koşulları Osmanlı yönetimince, savaş sonrası antlaşmalar sistemine Almanya için içerdiği ağır şartlardan dolayı adını vermiş olan, Versailles Antlaşması'nın koşullarından bile ağır bulunmuştu. (Meray-Olcay, 1977: 7-8).

¹⁸ Lozan Konferansı sırasında Müttefiklerin hâlâ *Versailles Düzeni*'ni sürdürmeye çalıştıkları unutulmamalıdır. Örneğin Fransa, Almanya'yı Versailles Antlaşması'nda yer alan savaş tazminatını ödemeye zorlamak için Ocak 1923'te Ruhr bölgesini işgal etmişti.

¹⁹ Başka yazı(lar) konusu olacak hacimde bulunduğundan görüşme sürecinin ayrıntıları burada ele alınmamaktadır.

sinin uzatılmasını kabul etmiştir. Çünkü o günün Türkiyesi için Osmanlı Devlet Borcu'ndan alacağı payı altın para ile ödememek hayati önem taşımaktadır. İkinci bir örnek Türkiye'nin, yine ticaret sözleşmesi konusunda pazarlık gücünü artırabilmek ve bunun Lozan Antlaşması'na taraf olmayan ülkelere de uygulanmasını engellemek için, kendi bayrağına kabotaj tekeli sağlamasına rağmen, Antlaşma'dan sonra iki yıl daha bazı yabancı şirketlere karasularında kabotaj hakkı tanımış olmasıdır. Üçüncü bir örnek ise İsmet Paşa'nın konferansın ilk aşamasında çözülemeyen Musul meselesi yüzünden üzerinde görüşülen malî sorunların Müttefikler tarafından daha da ağırlaştırıldığını açıkça ifade edilmiştir.²⁰ Dolayısıyla Lozan Antlaşması'nın iktisadi hükümleri (ya da tamamı) konusunda Türkiye'nin konferans öncesinde belirlediği bir takım hedeflere ulaşamadığı/bunların gerisinde kaldığı/gereğinden çok taviz verildiği gibi değerlendirmeler/eleştiriler/yorumlar yapılırken bu unsurların mutlaka hesaba katılması ve özellikle Lozan Konferansı'na ilişkin tutanaklar, yazışmalar, hatıralar ve diğer belgelerin ayrıntılı biçimde taranması gerekmektedir.

Kaynaklar

BİLSEL, M. Cemil (1933), **Lozan (Cilt 1-2)**, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası Ltd.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, (Çev: Seha L. Meray) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001 (İkinci Baskı).

MERAY, Seha L.-Olçay, Osman (1977), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri**, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayını.

ŞİMŞİR, Bilâl N. (1990), **Lozan Telgrafları-I (1922-1923)**, Ankara: T.T.K. Yayını.

TEZEL, Yahya Sezai (1994), **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Üçüncü Baskı).

YENİAY, İ.Hakkı (1964), **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını.

---

²⁰ İsmet Paşa'dan Başbakanlığa, 27 Ocak 1923, tel No. 283. (Şimşir, 1990: 448-9). Benzer şikayetler konferansın ikinci dönemindeki oturumlarda ve yazışmalarda da dile getirilmiştir.